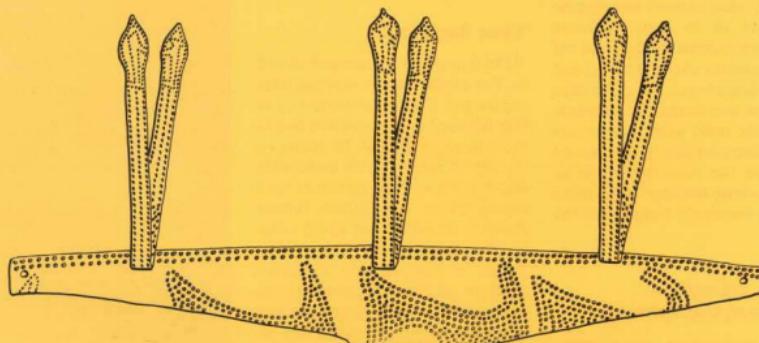

·Ο Χρυσός στήν προανακτορική Κρήτη

Έπειρηγματικό σχέδιο του διαδήματος,
φιλοτεχνημένο από τὸν Θωμᾶ Φανουράκη.

‘Ο χρυσός, τό μέταλλο αὐτό πού ἡταν σπάνιο καὶ πολύτιμο σέ κάθε ἐποχή, ὡς ὑλικό ἔθεωρείτο πάντοτε σάν πιό σημαντικός ἀπό τό ἀντικείμενο πού κατασκευαζόταν ἀπό αὐτόν. Τό ἀντικείμενο — συνήθως κόσμημα — ἔπαιε νά ἔχει τήν ύποκειμενική ἀξία πού τοῦ ἀναγνώριζε ἡ ἐποχή του καὶ κυρίως ἡ σχέση του μέ τόν ἰδιοκτήτη του, μετά τό θάνατο τοῦ τελευταίου. “Ἐτσι, τά παλαιά χρυσά ἀντικείμενα, πρί γά ἀνθρωπος τά θεωρήσει διατηρητέα ἔργα τέχνης ἡ ιστορικά κειμῆλια, πάντοτε εἶχαν κοινή μοίρα: τά ἔλειωναν καὶ χρησιμοποιοῦσαν τό ὑλικό σέ νέες φόρμες. ‘Από αὐτή τή διαδικασία γλύτωναν μόνο τά ἀντικείμενα πού τά ἔκρυβαν κάπου κι ἔτσι τά ἔβγαζαν ἀπό τήν ἀένα «κυκλοφορία» τοῦ μετάλλου, δηλαδή ούσιαστικά μόνον ἔκεινα πού τά ἔθαβαν μαζί με τόν ἰδιοκτήτη τους, φυσικά μέ τόν ὅρο ὅτι τά ἔχνη τοῦ τάφου χάνονταν καὶ ὅτι οἱ ἐπόμενες γενεές ἀγνοοῦσαν τήν ὑπαρξή του. Μέ ἀλλα λόγια, ἡ μόνη ἐλπίδα νά φθάσουν στά χέρια μας τά ἀρχαῖα ἀντικείμενα ἀπό χρυσό εἶναι συνήθως νά ἔχουν ξεχαστεῖ μέσα σέ κάποιο ἀσύλητο τάφο. Μόνο σέ αὐτό τό τυχαῖο γεγονός ὄφειλουμε τή γνώση πού ἔχουμε γύρω ἀπό τήν ἀρχαία χρυσοχοΐα, πού εἶναι ἀσφαλῶς μία ἀπό τίς πιό σημαντικές μορφές τής ἀρχαίας τέχνης. Καὶ ἔνα τέτοιο τυχαῖο γεγονός εἶναι τόσο πιό εύπρόσδεκτο, ὅσο πιό ἀπομακρυσμένος χρονικά καὶ περιορισμένος τοπικά είναι ἔνας ἀρχαῖος πολιτισμός — στήν περίπτωση πού ἔξετάζουμε, ὁ μινωικός πολιτισμός τής προϊστορικής Κρήτης.

Κωστής Δαβάρας

“Εφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικής Κρήτης

"Ασφαλώς σε κάποιο πλούσιο κρητικό τάφο τών μέσων της 2ης χιλιετίας π.Χ., ίσως λίγο πριν από το 1500 π.Χ., βρέθηκε μία χρυσή περόνη μήκους 12 έκ. (εικ. 1). Η πλατεία ράχη της κοσμείται με έγχαρακτο μοτίβο βάστου με πλεύσιο φύλλωμα. Στήνη πίσω δύνη υπάρχει μία μικροσκοπική έγχαρακτη έπιγραφή άπο δεκαοκτώ σημεία της διγνωστής άκομη Γραμμικής Αγραφής.

Η σημερινή πρόχειρη παρουσίασης αυτού τού νέου χρυσού κοσμήματος έχει σκοπό νά τό κάνει εύρυτερα γνωστό στά πλαίσια τής έρευνας της "Αρχαιολογίας" γύρω από τό χρυσό κατά τήν άρχαιότητα. "Ομως τό θέμα τού άρθρου μας άναφερεται στή χρυσούχα μάς πολιάστρης έποχης, τής 3ης χιλιετίας π.Χ. Τά χρυσά κοσμήματα τής προανακτορικής μινωικής Κρήτης προέρχονται κυρίως από τούς γνωστούς τάφους τού Μόχλου.

Μόχλος, μιά νησίδα στη Β. άκτη τής Κρήτης

Πρίν από λίγα χρόνια, κατά τίς έργασίες καθαρισμού και στερεώσεως πού γίνονταν στό νεκροταφείο τού Μόχλου, βρέθηκε τυχαία ένας μικρός θησαυρός από χρυσά κοσμήματα. Τό νεκροταφείο αύτό, κυρίως τής πρωτομινωικής II περιόδου (περίπου 2900/2600-2300/2200 π.Χ.), άποτελείται από διάφορους τύπους όρθρωγνων τάφων. Οι σπουδαιότεροι από αύτούς, χτισμένοι πάνω από τή γῆ σάν μικρά σπίτια, πραγματικές κατοικίες τών νεκρών, βρίσκονται σε μία άποκρημνή πλαγιά τής μικροσκοπικής νησίδας τού Μόχλου, σε έλαχιστη άποδαση από τή βρέφια άκτη τής Κρήτης, στήν έπαρχια Σητείας. Τό νεκροταφείο τού Μόχλου έρευνηθήκε κάπως βιαστικά από έναν άπο τούς σκαπανείς τής "Αρχαιολογίας" στήν Κρήτη, τόν "Αμερικανό R. Seager, στής άρχες τού αιώνα μας". Ομως, δρισμένες γωνίες τών τάφων ή και τά ίδια τά χώματα τής άνασκασής δέν είχαν έρευνηθεί με τήν προσοχή πού θεωρεί απαραίτητη ή σύγχρονη έρευνα. "Ετοι, στά πεταμένα χώματα πού προέρχονται από τό μεγαλύτερο τάφο, πού έρευνηθηκαν ξανά από μᾶς, βρέθηκε ή υπέροχη μαργαρίτας. Μουσείον "Αγ. Νικολάου άριθ. 9675. Προέλευση δηγωτή. Αύτό τό θαυμαστό άλλα και μοναδικό κόσμημα έμφανιστηκε γιά πρώτη φορά στήν άγρο όρχαιοτήτων στής Βρυξέλλες, όπου εύπυχώς έντοπιστηκε έγκαιρα από τόν φιλέλληνα Βέλγο καθηγητή Jean-Pierre Olivier, που τήν άγροσας και τήν έδωρσην τό 1981 στό Μουσείον "Αγίου Νικολάου. Δημοπιέσεται κανονικά στήν BCH 105, 1981 (3-25, εικ. 1-9). Ο ίδιος έκαμε ήδη σχετικές άνακοινώσεις στά τελευταία συνέδρια μυκητικών σπουδών τής Νυρεμβέργης και τού Καισεριτή,

τα² πού βλέπουμε στήν εικ. 2. Τά άνθη τής κατηγορίας αύτής θεωρούνται γενικά ότι ήταν καρφίτσες πού στόλιζαν τά μαλλιά. Άνάλογα κοσμήματα τής κόμης βρέθηκαν στούς περίφημους βασιλικούς τάφους τής Ήρ, στή μακρινή Μεσοποταμία τής Πρώιμης Δυναστικής Περιόδου³. Από κεί πρέπει νά έπινεύστηκε με κάποιο τρόπο διαλλιτέχνης τού κοσμήματος τού Μόχλου, τό έργο τού δυμάς είναι καθαρά μινωικό.

Ένας θησαυρός

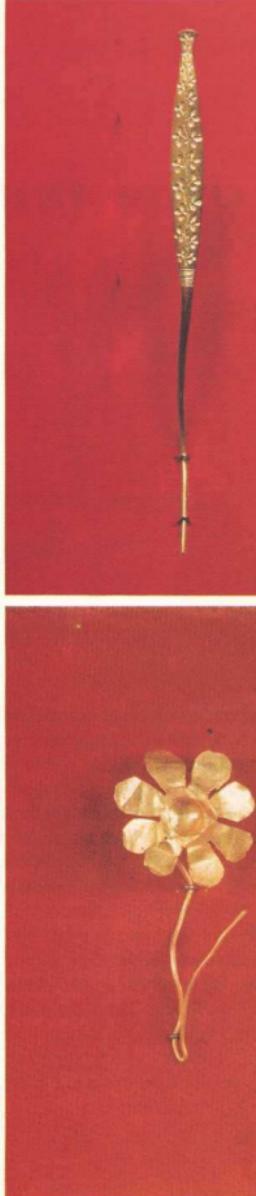
"Άλλο σημαντικό εύρημα από τά μπάζα, ένα άληθινό άριστούργημα σε μικρογραφία, είναι μία κυλινδρική χάντρα, μήκους 5 χιλ., καμωμένη από λεπτότατο χρυσό σύρμα. Τό σύρμα αύτο, οφιχτά τυλιγμένο σε μικροσκοπικές σπείρες πού σχηματίζουν τρεις παράλληλους δακτυλίους, διαμορφώνεται τελικά σε ένα κοντό κύλινδρο διάτρητο.

"Ομως ο πραγματικός θησαυρός βρέθηκε μέσα σε ένα μικρό συμπλεσμένο άγγειο από άργυρο, πού χρησιμεύεσσε σάν κουτί γιά τή φύλαξη του. Ανάμεσα στά χρυσά αύτά άντικειμένα, καλά διπλωμένα μέσα στά στενό χώρο τού άγγείου, ήταν άλυσιδάκια (εικ. 3) φτιαγμένα από πολύ λεπτούς κρίκους με δεξιοτεχνία απίστευτη γιά τόσα πολιά έποχη⁴, δυο πλατιές ταινίες από χοντρό έλασμα, άσφαλων βραχιόλια, πού στερεώνονταν διάπο τίς τρύπες πού ύπηρχαν στής δικρές τους⁵ (εικ. 3), δύο πιάτα και διλλες ταινίες μικρές και τόσο λεπτές πού πρέπει νά τίς προδρίζαν μόνο γιά ταφική χρήση (εικ. 3).

Στόν ίδιο στενό χώρο βρέθηκαν πολ-

Εικ. 1 Νεοανακτορική περόνη με έπιγραφή τής Γραμμικής Α. Μουσείον "Αγ. Νικολάου άριθ. 9675. Προέλευση δηγωτή. Αύτό τό θαυμαστό άλλα και μοναδικό κόσμημα έμφανιστηκε γιά πρώτη φορά στήν άγρο όρχαιοτήτων στής Βρυξέλλες, όπου εύπυχώς έντοπιστηκε έγκαιρα από τόν φιλέλληνα Βέλγο καθηγητή Jean-Pierre Olivier, που τήν άγροσας και τήν έδωρσην τό 1981 στό Μουσείον "Αγίου Νικολάου. Δημοπιέσεται κανονικά στήν BCH 105, 1981 (3-25, εικ. 1-9). Ο ίδιος έκαμε ήδη σχετικές άνακοινώσεις στά τελευταία συνέδρια μυκητικών σπουδών τής Νυρεμβέργης και τού Καισεριτή,

Εικ. 2 Προανακτορική περόνη σε σχήμα μαργαρίτας. Μουσείον "Αγ. Νικολάου άριθ. 3109. Νεκροταφείο Μόχλου. Διάμετρος 2,2 έκ., καμωμένη από χρυσό έλασμα και σύρμα.

λά σκόρπια φύλλα διαφόρων τύπων, διακοσμημένα στό περιθώριό τους άλλα καμάρα φορά και στή μέση με στιγμωτή έκτυπη «κοκκίδωση». Αντι-πρωσαύνονταν διόφορα φυτά άλλα ή σχηματοποίησή τους δέν μάς έπι-τρέπει νά τά άναγνωρίσουμε με βεβαιότητα, έτος ίσως από την έλια. Τά φύλλα αυτά συνδυάζονταν σε μικρά κλωνάρια και άσφαλως στόλιζαν την κόμη (εικ. 4). Άναλογα χρυσά κομήματα είχαν και οι Σουμερίοι, δημιώς βλέπουμε στό διάδημα με φυλλοφόρους κλάδους και άνθη άπο τόν τάφο της βασιλισσάς Shub-ad στήν Ur⁶, δημος άμως στό φυτικό διάκοσμο ύπαρχε μια άνατολιτική άφθονία.

Τό διάδημα τού Μόχλου

Χωρίς άμφιβολία τό λαμπτέρο κόσμημα όλοκληρης τής προανακτορικής χρυσοχοΐας τής Κρήτης είναι τό διάδημα πού βλέπουμε στήν εικ. 5, μήκους σχεδόν 30 έκ. Και αύτό, διπλωμένο πολλές φορές με προσοχή κι έτοι σφιγμένο σάν μπαλλίτσα, είχε φυλαχθεί μέσα στό άργυρό άγγειο. Πρόκειται για μάτια ταίνια διακοσμημένη με έκτυπη «κοκκίδωση» με τρία κρητικά άγρια (αιγάλευς) πάρα πολύ σχηματοποιημένα. Τό κάτω τμήμα τής ταίνιας έχει κοπεί με άκανόνιστο τρόπο, έτοι πού προξενήθηκε κάποια βλάβη στήν παράσταση και έξαντηστήκε και τό κάτω παλαιό, άπο δύο σειρές έκτυπες τελείες. Δέν γνωρίζουμε γιατί τό έκαμαν αύτό, μπορούμε δημος νά υποθέσουμε δηλεχθαν έτσι νά μειώσουν κάπως τήν ποσότητα τού χρυσού πού θά διναν στό νεκρό — ή μάλλον στή νεκρή — χωρίς νά καταστρέψουν τό άντικείμενο και τίν κτερισμάκη του άξια, άφού βέβαια οι Μινώτες ποτέ δένιαν στούς νεκρούς τους τεράστιους θησαυρούς, δημως συνήθιζαν άλλοι άρχαιοι λαοί. Πάντως, άναλογα με τήν έποχή και τόν τόπο, πρόκειται και έδω για μεγάλο θησαυρό, καμωμένο με ένα ύλικο πολύτιμο πού είχε έρθει από πολύ μακριά. Αν πραγματικά αύτή είναι ή αιτία πού έκοψαν τό κάτω μέρος τού διάδηματος, τότε δέν μπορούμε νά άμφιβλαλουμε δηλεπόκειτο για πραγματικό κόδημα πού τό χρησιμοποιούσαν στή ζωή, και δχι για δημοιώμα διαδήματος, φτιαγμένο από πολύ λεπτό έ-

λασμα χρυσού ειδικά για ταφική χρήση, δημως είχε θεωρηθεί πιθανό γιά δλλα διαδήματα⁷. Σημαντικό είναι έπισης τό γεγονός δηλεπόκειτο διάδημα δέν βρέθηκε πάνω ή διπλά στό κρανίο τού νεκρού, δημως θά συνέβαινε δηλεπόκειτο κατασκευασθεί μάνο για ταφική χρήση, άφου στήν τελευταία αυτή περίπτωση μάλλον δέν θά είχε πολύ νόημα ή άναδιπλωσή του και τό κρύψιμο με δλλο τό θησαυρό μέσα στό άγγειο, κάπι τού πού ταιριάζει περισσότερο σε άντικείμενα πραγματικής χρήσης πού μετατρέπονται σε κτερίσματα. Πάντως καθαρά ταφικο κοσμήματα είναι τά χρυσά διάδηματα των πρωιμών έλληνικων χρόνων⁸, πού άναφέρονται και στούς συγγραφεις⁹. Στήν περίπτωση δημως τού διάδηματος τού Μόχλου έχουμε δύο πού σοβαρές ένδειξεις δηλεπόκειτο για πραγματικό κόδημα.

Άναλογα διάδηματα άλλα συνήθως με πού άπλη διακόσμηση είχαν βρεθεί και δλλα στής παλαιές άνασκαφές τού Μόχλου. Αυτό δημως πού κάνει τό νέο διάδημα μοναδικό είναι οι τρεις πανύψηλες διπλές κεφαίες του σε σχήμα V, περασμένες σε έγκοπες, πού ύψωνταν με κομψότητα και μινωική χάρη και πού άφαλως θά τρεμόπαιζαν σε κάθε κίνηση τής κεφαλής. Τό λεπτό έλασμα πού τίς σχηματίζει έχει άναλογη διακόσμηση με τό κυριών διάδημα, δηλαδή σειρές άπο έκτυπες τελείες. Στήν άκρη, πού πλαινεί περίπου σε σχήμα φύλλου, ύπάρχει ένα μικροσκοπικό άγριμι, πού άποδιζεται με τόν ίδιο τρόπο άλλα μάρν σε περιγράμμα.

Οι κεφαίες τού νέου διάδηματος μάς έπετρεψαν νά άντιληφθούμε δηλεπόκειτο μερικά από τά παλαιά διάδηματα τού Μόχλου είχαν άρχικα και αυτά κεφαίες. «Ένα μάλιστα από αυτά πού είχε ώς διακόσμηση ένα ζευγάρι μάτια θεωρήθηκε άπο τόν Evans σάν ταίνια πού σκέπαζε τά μάτια τού νεκρού, κάπι σάν στενή νεκρική προσωπίδα. Έτοι τό παρερμήνευσε σάν ένα είδος μακρινού μινωικού προγύονού των μεταγενεστέρων χρυσών πρωιμών πού βρήκε δηλεπόκειτο Schliemann στους βασιλικών τάφους τών Μυκηνών, μία θεωρία πού βρήκε πολλούς και σημαντικούς δηλούδους¹⁰. Ποτέ δημως δέν έξεγγήθηκε ικανοποιητικά γιατί τά μάτια τής «νεκρικής προσω-

πίδας» τού Μόχλου, άντιθετα από έκεινα τών προσωπίδων τών Μυκηνών, ήταν άνοιχτα. «Επειτα από τό νέο εύρημα τού Μόχλου έγινε δημως φανερό δηλεπόκειτο διάδημα με τά μάτια είχε και αυτό κανονικές έγκοπες για κεφαίες, πού μάλιστα είχαν βρεθεί μέσα στόν τάφο άποσπασμένες από τό κυριών διάδημα, με τρόπο πού άνασκαφέας δέν μπόρεσε νά καταλάβει τόν πραγματικό τους προσφριμό. «Έτοι παρερμήνευθηκαν σάν άπλες χρυσές ταίνιες για διακόσμηση ένδυμάτων¹¹. Έπειτα από τήν άναγνώριση τού διάδηματος ή θεωρία περί προσωπίδων έχασε τή βάση της. Αντίθετα, έγινε φανερό δηλεπόκειτο διάδημα αυτά τού Μόχλου, με τίς πανύψηλες κεφαίες τους γύρω στό κρανίο, πρέπει νά ήταν τά μακρινά πρότυπα άναλογων μινωικών διάδημάτων και στεμμάτων μεταγενεστέρων περιόδων πού βλέπουμε νά φορούν διάφορες πασίγνωστες έρατικές μορφές, δημως οι ίερειες στή σαρκοφάγο τής Αγίας Τριάδας, ή πήλινη θεά από τό Γάζι και δηλεπόκειτο πρίγκιπας με τά κρίνα» τής Κνωσού¹². Μπορούμε μάλιστα με μεγάλες πιθανότητες νά ύποπτορίζουμε δηλεπόκειτο τό νέο διάδημα τού Μόχλου — και άσφαλως και τά άλλα — τό φορούσε μία γυναικα, μάλλον κάποια άνωτατη ίερεια τής μεγάλης Μητρέα Θεᾶς, τής μεταγενέστερης «ποντίνας θρώνων», πού βασίλευε στή φύση και είχε ώς άκολουθους τούς κυριάρχους τών κρητικών βουνών, τούς αιγάλευς πού παριστάνονται στό διάδημα.

Ο χρυσός

«Όχι μόνο στούς τάφους τού Μόχλου άλλα και σέ δλλα μέρη τής προανακτορικής και παλαιοανακτορικής Κρήτης έχουν βρεθεί διάδηματα και δλλα άξιόλογα έργα χρυσοχοίας¹³. «Όλα αυτά τά χρυσά άντικείμενα προκαλούν τό έρωτά μέρη πού έφερναν οι Μινώτες τό πολύτιμο αυτό μέταλλο. Διάφορες άπαντησεις έχουν δοθεί. Προκειμένου για τήν Έλλας τών κλασικών χρόνων, τά χρυσωρυχεία ήταν έλαχιστα και έξαντηθηκαν γρήγορα¹⁴, ένων στή ρωμαϊκή έποχή οι κυριότερες χρυσωπαραγωγές χώρες ήταν ή «Ισπανία¹⁵, ή Γαλλία και οι παραδούναβιες χώρες. Για παλαιότερες έποχες γνωστές ή-

ταν ή Νουβία καί ή Ἀραβία πρός N. καί ή Σκυθία καί ή Λυδία πρός A. Ή πιο γειτονική χώρα στό Αίγαιο, ή Λυδία, είχε τρεις χρυσοφόρες περιοχές, τόν Τμώλο καί τούς ποταμούς "Ἐρμός καί Πακτωλό¹⁶. Γιά τή μυκηναϊκή ἐποχή, τό σηματικό δάνειο τῆς λέξης χρυσός¹⁷, πού ἀποδίδεται ως *ku-ru-so* στίς πινακίδες τῆς Γραμμικής B¹⁸ μᾶς δίνει μόνο θμεσες ἐνδείξεις ἀφού φανερώνει κυρίως τό διαιμετακομιστικό ρόλο τῶν Σημιτῶν τήν ἐποχή πού δημιουργήθηκε αὐτή ή ἀλληνική λέξη.

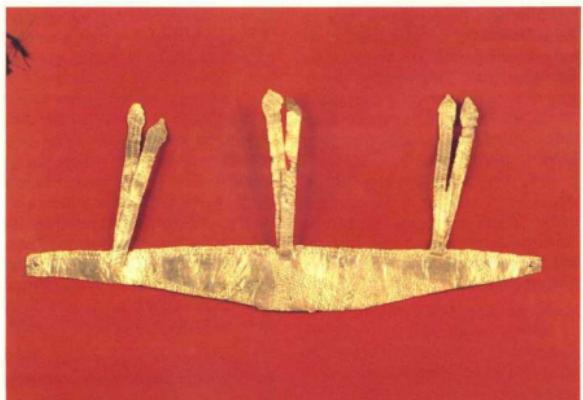
"Από πού προμηθεύονταν δημαρχός τό χρυσό τους οι κάτοικοι τῆς προϊστορικής Κρήτης; "Υπάρχει μία μικρή πιθανότητα νά ευρισκαν χρυσό σε ἀλάχιστες ποσότητες καί στό ίδιο τό νησί, δημοσίευε ο P. Faure, Ἑκκινώντας ἀπό τήν ἐτυμολογική ἐρμηνεία τοπωνύμων κρητικῶν τοπωνύμων¹⁹. Γενικά δῆμος ή δρενα στρέφεται πρός μακρινότερες περιοχές. "Ο Frankfurt θεωρεί πού πιθανή τήν εύρυτερη περιοχή τοῦ Καικάσου²⁰, ἀφαλώς τήν Κολχίδην καί τόν "Ωρό. "Ο Ἄλεξιον²¹ ἀναζητεῖ τίς πηγές τοῦ μινωικοῦ χρυσοῦ σε ἔναν εύρυτατο ὄριζοντα, «ἀπό τά αἰγυπτιακά μεταλλεία τοῦ Σινά καί τῆς ἐρήμου τῆς Ἀραβίας μεταξύ Νείου καί Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης ή καί ἀπό τήν Μικράν Ασίαν». "Ο Evans²² πιθανολογεῖ τήν εἰσαγωγή χρυσόδακοντας ἀπό τή Λιβύη. Μᾶλλον πρός τήν πλευρά τῆς Αἴγυπτου βλέπει τήν καταγωγή τοῦ χρυσοῦ καί ο Higgins²³, καί μάλιστα ἀπό τά πλούσια χρυσωρυχεία τῆς Νουβίας. "Οπως γνωρίζουμε, "Νουβία" ("Nubia"), ἀπό τό αἰγυπτιακό ποταμό που σημαίνει «χώρα τοῦ χρυσοῦ»²⁴. Ἀρχικά τό ίδιο πιστεύει καί ο Branigan²⁵, πού ἀργότερα δῆμος θεωρεῖ πού πιθανή πηγή²⁶ μετά τήν ἐξάντληση τῶν τοπικῶν μικρῶν κοιτασμάτων τή ΒΔ Μικρά Ασία μεσάν Τροίας²⁷ ή Τροία Βέβαια ἔχει νά ἐπιδείξει ἀφθονα ἔργα χρυσοχοίτας κατά τήν πρώιμη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, σύγχρονα περίπου με τούς χρυσούς θησαυρούς τῆς Πολιόχνης τῆς Λήμνου ἀλλά καί τοῦ Μόχλου. Πραγματικά, πρόσφατες ἐργαστηριακές δρευσέαν δίνει τήν ιστορία της Κατασκευής μερικῶν ἀπό τά κοσμήματα τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Ur, πού είδιμε πού πάνω, είχε χρησιμεύει ὁ χρυσός τοῦ Πακτωλού²⁷. Παρόμοιες

δρευσέαν δέν έχουν γίνει γιά τά εύρηματα τῆς Κρήτης. Πάντως ἀπό δλες αὐτές τίς χώρες, ή Λυδία είναι βέβαια γεωγραφικά η ποιο κοντινή κι είναι ἀπό αὐτή τήν ἀποψή ή ποιο πιθανή πηγή χρυσού. Τό πρόβλημα δέν είναι βέβαια ἀπό καί προϋποθέτει γνώσεις γύρω ἀπό τίς ἔξωτερικές καί ἡμιπορικές σχέσεις τῶν Μινωιτῶν πού δέν τίς έχουμε. "Ωστόσο φαίνεται εὖλογο νά υποθέσουμε δτί οι Μινωίτες προμηθεύονταν τό χρυσό τους μᾶλλον ἀπό ἕκει δους καί οι διδάσκαλοί τους στήν τέχνη τῆς χρυσοχοίας κατά τά μέσα τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ., ἀπό τή Λυδία καί τό θυριλικό Πακτωλό.

Τελειώνοντας δς σημειώσουμε δτί ὁ χρυσός στήν ἀρχαίότητα συνδέσαν συχνά με μαγικοθρεπτικές καί κοσμολογικές ἀντιλήψεις. "Ετσι, οι Σουμερίοι, οι ἐμπνευστές τῆς μινωικής χρυσοχοίας, πιστεύαν δτί ὁ χρυσός είχε μαγικές ἰδιότητες²⁸, δέν γνωρίζουμε δῆμος δν αὐτή ή ἀντιλήψη είχε μεταδοθεί καί στήν Κρήτη²⁹. Πάντως είναι ἐνδιαφέρον τόν παραπήρησε κανείς δτί παρόμοιες ἰδέες είχαν εύρυτητη διάσταση, ἀκόμη καί σε πολιτισμούς πού τούς χώριζε μεγάλη ἀπόσταση χώροι καί συχνά καί χρόνου. "Ετσι σημειώνουμε δτί οι "Ἑλληνες συσχέτιζαν τό πολύτιμο ἀπό τά μέταλλα με τό ἀπώτατο παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητας καί τό διόνυσαν "χρυσούν αἰώνα", δπως είναι γνωστό. "Ιως αὐτό ήταν μία συλλογική ἀνάμνηση ἀπό τήν προϊστορική ἐποχή τους, ἀπό τότε πού δέν ὑπήρχαν ἀκόμη γραπτές πηγές τής ιστορίας ἀλλά μόνο προφορικές ἀφήγησεις ἀπό γενεά σε γενεά, ἀναμνήσεις πού ἀφαλώς ἀντανακλούσαν τή λαμπρότητα καί τήν εύημερία χαμένων πολιτισμών, δπως αὐτός τής μινωικής Κρήτης. "Ομως, μία ἀνάλογη ιστορική-κοσμολογική ἀντιλήψη είχαν καί οι "Ινδοί, "a curious similarity", δτώς χαρακτηρίστηκε³⁰, πού χώριζαν μέδιομι τρόπο τήν ιστορία τοῦ κόσμου σε τέσσερις χρονικές περιόδους, ἐποχές ή "αιώνες", επίσης σε παρακάδισα μία ἔξελικτή πορεία, καί ὄντας μέσα τήν ἀρχαιότερη — τήν καλύτερη ἀπό δλες — Krita - yuga ή Satya - yuga, δηλαδή "χρυσούν αἰώνα" ή "ἀληθῆ αἰώνα".

Eik. 3. Προανακτορικά κοσμήματα. Μουσείον "Αγ. Νικόλαος Νεκροταφείο Μόχλου.

Eik. 4 Προανακτορικά φυλλοφόρα κλάδων. Μουσείον "Αγ. Νικόλαος. Νεκροταφείο Μόχλου. "Η θαυμάσια διατήρηση τού κεντρικού κλάδου φέρεται στό γεγονός δτί τό κλανύοντα, δχι συμπιεσμένον ὅλα περίπου στήν κανονική ἀρχική του ἀνάπτυξη είχε φυλαχθεῖ στό ὀργυρό ἀγγείο βαλκένου πράτα σε ἔνα κύλινδρο, πού βλέπουμε στήν εἰκόνα. "Ο κύλινδρος αὐτός, ἀπό χοντρό χρυσό ἀλλάσσω, προστέθετες ἀποτελεσματικά τό ἀρχικό σχήμα τού κοσμήματος, πού ἔτοι κατόρθωσε νά φθασε στό δικτό ως ἔμφατ. Οι συνδυασμοί πού βλέπουμε στήν εἰκόνα καμαρώνει ἀπό δμοια φύλλα, είναι βέβαια σημερινοί. Μόνο τό κλανύοντα στό κέντρο είναι ἀκριβών δημιουργίας τό κατασκευασμός δ μινωικός καλλιτέχνης πρίν ἀπό δόσεις χιλιετίες.

Εἰκ. 5 Προανατορικό διάδημα με κεραίες. Μουσείον 'Αγ. Νικολάου ἀριθ. 4313. Νεκροταφείο Μόχλου. Τόξοπλιωμάτων χωρίς ζυμιά στην άρκη του δημητρίου πολύ χρόνο και διά την επιδειξιότητα του συντηρητή του Μουσείου 'Αγίου Νικολάου κ. Κ. Νικάκη.

Σημειώσεις

- 1) R. Seager, *Explorations in the Island of Mochlos*, 1912. Γιά κριτική τῶν ὀνοματοφάν Seager βλ. 'Α. Ζώνης, Κρήτη, 'Ἐποχὴ τοῦ Λίθου' (*Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις* 18, 1973), 98-104. Γιά τούς τάφους τοῦ Μόχλου βλ. I. Pini, *Beiträge zur minoischen Gräberkunde*, 1968, 7 κάτ.
- 2) Γιά τὴ δημοσιεύση την Β. Davaras, *Early Minoan Jewellery from Mochlos*, BSA 70, 1975, 106 ἀριθ. 21 πλ. 19a, 22d, δεξιά. Γιά παρόμοιες μαργαρίτες διό το Μόχλο πρέπει δ. π. 72 ἀριθ. XIX 11 εἰτ. 41-2 Evans, *Palace of Minos*, I, 97 εἰκ. 87 καὶ 69 Davaras, δ.π., 106 σημ. 32 μέρη διάλλοιαν γραφή.
- 3) Πρβ. S. Hood, *The Minoans*, 1967, 101. Πρβ. έπιτις F. Schachermeyr, *Die minoische Kultur des alten Kretas*, 1964, 52 κάτ. Πρόφατα καὶ δ. H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte III/1*, 1974, 95 (Μεσοποταμία), 150 (ΠΤΜ Κρήτη). ὑποστήριξε πειστικά τὴν δημονία που διά έκει προέρχεται ἡ ἐμπειρούσα τῶν πρωτομινωικῶν καλλιτεχνῶν. 'Ἄση σπουδώσουμε πάντας διὰ πρῶτον οἱ Αἴγυπτοι 'Ἐπενέπονος διά τὸν τέχνην τὸ δάνσος ὡς καλλιτεχνικὸν μορφήν: Μαρινόπος Χίμερη, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἐλάσσα, 1959, 27.
- 4) Πρβ. Seager, δ.π. 32 ἀριθ. 11.30 εἰκ. 10-11· Davaras, δ.π. 104 σημ. 12-14 ἀριθ. 2 πλ. 21a, πάνω δεξιά.
- 5) Πρβ. Davaras, δ.π. 104 σημ. 18 (μέρη πλαισιότερην βιβλιογραφία) διάρ. 4 πλ. 22a, πάνω.
- 6) L. Woolley, *Ur Excavations II*, 1934, πλ. 128-πρβ. πλ. 135-6 καὶ 144 γιά δάλλα διάδηματα. Πρβ. Strommenger-Hirmer, *Die Kunst Mesopotamiens* πλ. 84.
- 7) Pini, δ.π. 21 'Αλεξίου, 'Οδηγός Μουσείου 'Ηρακλείου', 1968, 92.
- 8) B.A. D. Ohly, *Griechische Goldbleche des 8. Jh.*, 1953, 68.
- 9) Εύριπ. 'Ηρακλῆς 562: 'Αιδου τάσδε περιβόλας κομῆς...
- 10) Γιά παραπομπής βλ. Davaras, δ.π. 113 σημ. 102.

16

sches Leben im Altertum, 1977, 44, 552.

25) K. Branigan, *The Foundations of Palatial Crete*, 1970, 182, 190. Πρβ. γενικὴ Aegean Metalwork of the Early and Middle Bronze Age, 1974, 57, 63.

26) Branigan, *Metalwork* δ.π. 63 (Εὐβοία καὶ Μακεδονία).

27) W. J. Young, *The fabulus gold of the Patolus valley*, Boston Mus. Bull. 70, 1972, 5-13. S. Hood, *World Archaeology* 5, 1973, 192.

28) Πρβ. K. R. Maxwell-Hyslop, *Iraq* 22, 1960, 105 κάτ. Πιθανῶν ὄνταλογες διντάλημα είχαν καὶ οἱ Αἴγυπτοι: πρβ. H. Bonnet, *Reallexikon der ägypt. Religionsgeschichte*, 1971, 216 κ. βλ. Ἀλ. Goldhorus.

29) Στὴν πινακίδᾳ τῆς Γραμμῆς Β δριθ. Αε08 (303) ἀπὸ τὴν Πύλῳ διαφέρεται δι «ἱερὸς χρυσός» χρυσοῖο λειροῖ (Ventris-Chadwick, δ.π. 166 ἀριθ. 27), ίωας διωκος πρόκειται γιά τὸ χρυσὸ τὸν λειρῶν ακευεῖν καὶ κάτι παρόρυπον. 30) Πρβ. R. Thapar, *A History of India* I^ο, 1979, 161. Πάντως δὲ παραλλήλιομέν τοῦ τέσσερα μετάλλα ποὺ είχαν οἱ 'Ἑλλήνες (χρυσός, δρυγός, χαλκός, σίδηρος), μέ δέξια συνέχεις υποβιβάζουμενη, δέν είναι ἀπόλυτος: πρβ. H. Zimmer, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*², 1974, 13 κάτ.

Οι φωτογραφίες είναι τοῦ Γ. Ξυλόπου

Gold in Prepalatial Crete

In the cemetery of Mochlos, an island close to the N. shore of Crete, there has accidentally been found a treasure of jewels which offers an excellent picture of the goldsmith's work, during the third millennium. Of exceptional importance is the diadem, with the free - standing antennae, since it allows us to reconstruct the form of similar previous finds and to revise our views on the "funeral masks". The influence of this type of diadem is present in the painting and in the terracotta figurines of the late minoan period.

Gold, a metal rare for this age, must have been imported from Asia Minor or Egypt, although the possibility that small quantities could have also existed in Crete cannot be excluded.

- 11) Ἡ ἀποψη αὐτῆς ἔγινε εὐρύτερα ἀποδεκτῆς πρόσφατα πρβ. 'Ιστορία 'Ἑλλήν.' Επίν. A, 1970, 115: «τανίες ποὺ ράβονται στὶς οὐραὶ τῶν φορειμάτων».
- 12) Η περίφημη αὐτὴ ἀλλὰ διστυχών ἔξαιρετικά ὑποτασσική ἀνάγλυφη κνωσιακή ταχιγραφία θεωρήθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸ Γάλλο J. Coulomb, BCH 103, 1979, 29-50, εἰδικὸι στὴν ἀνατομίᾳ, διτὶ ὀνασυγκροτήμενοι πάντα τεμάχια ποὺ δέν ἀνήκουν πραγματικά σὲ μία μορφὴ ἀλλὰ σε τρεῖς, δηλαδὴ σὲ δύο πυγμάχους καὶ μία ίέρεως: αὐτὴ η τεκευταί πρέπει νὰ φορεῖ τὸ πολύτοκο καὶ μεγαλοπρεπὲ στέμμα τοῦ «πρύγκη».
- 13) Πρβ. Davaras, δ.π. 108 σημ. 59-65.
- 14) Σίφνος, Θεός, Παγγαῖο, Ίωνες καὶ Λαύρειο: πρβ. W. H. Gross, *Der kleine Pauly* II, 1967, 841 κάτ. βλ. A. Gold.
- 15) Πού ήταν ἡ κύρια πηγὴ καὶ τοῦ ὄργανου κατὰ τὴν δραχμάτητα.
- 16) Γενικὴ βλ. Gross δ.π.: R. J. Forbes, *A History of Technology* II, 1956, 41 κάτ. Metallurgy in Antiquity, 1964- F. Magi, EAA V, 1963, 765-9 βλ. ὁρ. Hoffmann-Davidson, *Greek Gold*, 1965.
- 17) Απὸ τὴν 'Ἑβραικὴ καὶ οὐγκαρτικὴ λέξην harush: πρβ. M. Ventris-J. Chadwick, *Documents in Minoan-Greek* 2, 1973, 343.
- 18) Ventris-Chadwick, δ.π. 136.
- 19) Faure, *Les minéraux de la Crète antique*, RA 1966, 71: τοπονύμια διτὼς Χρυσόπολις, Χρυσόκινδυν, Μάλεμα (= μάλακο) κλπ.
- 20) H. Frankfort, *Archaeology and the Sumerian Problem*, Appendix II. Πρβ. Pendlebury κ.δ., BSA 37, 1936-7, 103.
- 21) Στ. 'Αλεξίου, Μινωικός Πολιτισμός, 1964, 19 κάτ.
- 22) Evans, δ.π. II, 756.
- 23) R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, 1961, 56.
- 24) Ανδαλυτικὴ βλ. Cambridge Ancient History II/1, 1978, 350-3 (The Nubian Gold Trade). Πρβ. καὶ A. Erman-H. Ranke, *Ägypten und ägypti-*